

УДК 159.9.072:111.6

DOI 10.32626/2413-2578.2020-16.230-244

В.М.Синьов

fkpp@npu.edu.ua;

<https://orcid.org/0000-0003-2995-592X>

О.П.Хохліна

epkhokh@nau.edu.ua;

epkhokh@ukr.net;

<https://orcid.org/0000-0001-8872-5994>

КАТЕГОРІЯ ДІЯЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ВИКОРИСТАННЯ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Відомості про авторів: **Синьов Віктор Миколайович**, доктор педагогічних наук, професор, дійний член НАПН України, професор кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. У колі наукових інтересів: проблема корекційно-виховного впливу на особистість в умовах пенітенціарних закладів для осіб з асоціальною поведінкою; розвиток особистості дитини з особливими освітніми потребами в інтегрованому, спеціальному, інклюзивному навчанні та вихованні. E-mail: fkpp@npu.edu.ua; **Хохліна Олена Петрівна**, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету, Київ, Україна. У колі наукових інтересів: теоретико-методологічними проблеми загальної, спеціальної, юридичної психології та корекційної педагогіки; проблема корекції розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. E-mail: epkhokh@nau.edu.ua; epkhokh@ukr.net.

Contact: **Synyov Victor**, Grand PhD of pedagogy, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the department of psychocorrectional pedagogy in National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, Ukraine. In the sphere of scientific interests: the problem of correctional and educational influence on a personality in the conditions of penitentiary institutions for person with asocial behavior; personality development of a child with special educational needs in an integrated, special, inclusive training and education. E-mail: fkpp@npu.edu.ua; **Khokhlina Olena**, Grand PhD of psychology, Professor, Professor of the Department of Aviation Psychology of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine. In the sphere of scientific interests: Theoretical-methodological problems of general, special psychology and correctional pedagogy; problem of correctional development of children with intellectual development disorders. E-mail: epkhokh@nau.edu.ua; epkhokh@ukr.net.

Відомості про наявність друкованих статей: Синьов В.М. (2010). Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: МП «Леся», 285-335. **Хохліна О.П. (2013).** До проблеми формування діяльності школярів в умовах спеціального освітнього закладу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака]. Вип. XXIII в трьох частинах, частина 1. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 379-389. **Хохліна О.П. (2015).** Формування діяльності як засіб соціалізації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Випуск 30. Київ: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 332-338. **Хохліна О.П. (2017).** Проблема змісту базових категорій психології. *Юридична психологія*, 1, 21-34.

Синьов В.М., Хохліна О.П. Категорія діяльності: сутність та використання у психолого-педагогічних дослідженнях. Психолого-педагогічне дослідження передбачає розробку його теоретико-методологічних засад, які базуються на з'ясуванні базових категорій, відповідних методологічних принципів, підходів та ін. У статті розглядається проблема діяльності як базової категорії психології.

Розкриваючи зміст категорії діяльності на основі проведеного теоретико-методологічного дослідження, показується її значення для психології, для розуміння походження, функціонування й призначення психіки та її складових, можливості її використання у наукових пошуках та практичній роботі з людиною з метою її розвитку. У контексті проблеми розглядається сутність діяльності як форми активності людини, її ознак, методологічного принципу єдності психіки й діяльності, діяльнісного підходу та його основних теоретичні позиції; автори торкаються також питань структури діяльності та основних напрямів її формування.

Ключові слова: діяльність, базова категорія психології, змістовні ознаки діяльності, методологічний принцип єдності психіки й діяльності, діяльнісний підхід.

Синев В.Н., Хохлина Е.П. Категория деятельности: сущность и использование в психолого-педагогических исследованиях. Психолого-педагогическое исследование предусматривает разработку его теоретико-методологических оснований, базирующихся на определении базовых категорий. В статье рассматривается проблема деятельности как базовой категории психологии.

Раскрывая содержание категории деятельности на основе проведенного теоретико-методологического исследования, показывается ее значение для психологии, для понимания происхождения, функционирования и назначения психики и ее составляющих, возможности ее использования в научных поисках и практической работе с

человеком с целью его развития. В контексте проблемы рассматривается сущность деятельности как формы активности человека, ее признаков, методологического принципа единства психики и деятельности, деятельностного подхода и его основных теоретических позиций; авторы касаются также вопросов структуры деятельности и основных направлений ее формирования.

Ключевые слова: деятельность, базовая категория психологии, содержательные признаки деятельности, методологический принцип единства психики и деятельности, деятельностный подход.

Synyov V., Khokhlina A. Category of activity: essence and application in psychological and pedagogical researches. Psychological and pedagogical research provides for the development of its theoretical and methodological fundamentals, based on the determination of the main categories, which look like the basic "clusters" of psychological knowledge and its supporting components; they are a substantial logical form of mental phenomena perception, which optimally compresses the knowledge about the essential in mental life; the system of basic, principle categories of psychology summarizes all knowledge about the mental. Knowledge of the basic category content allows you to see the essence of the problem, which refers to it, and to find out appropriate ways to solve it.

The article deals with the problem of activity as the basic category of psychology. Disclosure of the content of the activity category reveals its significance for psychology, for understanding the origin, functioning and purpose of the psyche, the possibility of its use in scientific research and practical work with a person. In the context of the problem, the essence of activity is considered as a form of human activity and its substantial features (social character, purposefulness, consciousness, objectivity, subjectivity and subjectivity, planning, systematization, mediocrity, productivity), methodological principle of unity of the psyche and activity. The activity approach in psychology related to the category under study is revealed in terms of cultural-historical and subject-activity concepts corresponding to their morphological and dynamic paradigm as a research approach. The authors also touch upon the issues of activity structure and main directions of its formation.

Knowledge about the category of activity can be used as theoretical and methodological basis for organizing and conducting specific studies related to the psychology of activity, interpretation of their results, development of practical recommendations; as a means of systematization, structuring, generalization of data on activity as an object of knowledge and, thus, improving the construction and enrichment of the theory of science, increasing the effectiveness of its application in practice in order to achieve positive changes in development and human life.

Key words: activity, the basic category of psychology, substantive signs of activity, methodological principle of unity of mentality and activity, activity approach.

Постановка проблеми. Визначення теоретико-методологічних засад психологічного дослідження передбачає з'ясування суті ключової категорії науки, яка покладається в його основу. Зумовлено це тим, що психологічні категорії виглядають як основні «згустки» психологічного знання та його опорні компоненти (А. Петровський, М. Ярошевський); вони є змістовною логічною формою пізнання психічних феноменів, яка оптимально спресовує знання про істотне в психічному житті; під систему основних, базових категорій психології підводяться всі знання про психічне (О. Хохліна (2014) та ін.).

У вітчизняній психології представниками різних наукових шкіл, різними вченими висуваються різні переліки основних категорій психології (М. Ярошевський, К. Платонов, О. Леонтьєв, О. Ткаченко, Б. Ломов та ін.) (О. Хохліна (2014, 2017)). Однак, в кожному з них завжди представлена така базова категорія як категорія діяльності. Діяльність, як й інші форми активності людини (спілкування, поведінка), не є психічним явищем. Але зважаючи на те, що саме в активності суб'єкта психічне породжується, проявляється та проходить становлення, що активність є «реальним буттям» психічного (Б. Ломов (1984)), діяльність є об'єктом досліджень у психології та педагогіці. Однак, як показує аналіз проблеми, у наукових працях як теоретичного, так і практичного характеру категорія діяльності не завжди має чітко визначене тлумачення, використовується лише фоново, а її суть розкривається дотично чи фрагментарно. Це ж позначається на недостатньому рівні узагальнення результатів дослідження, їх системності та повноти використання у розробках практичного спрямування та використання в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень. У статті наведені результати теоретико- методологічного дослідження проблеми діяльності як базової категорії психології, похідних від неї методологічного пояснювального принципу єдності психіки й діяльності та діяльнісного підходу, який розглядається у контексті культурно-історичної та суб'єктно-діяльнісної концепції, відповідних їм морфологічної та динамічної парадигми як дослідницького підходу (Т. Корнілова, С. Смирнов (2007)). В основу дослідження було покладено аналіз наукових праць переважно таких вчених, як: О. Асмолов, М. Басов, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Запорожець, П. Зінченко, В. Зінченко, М. Каган, В. Константинов, Т. Корнілова, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, Б. Ломов, Д. Лубовський, С. Максименко, О. Лурія, А. Петровський, В. Петровський, К. Платонов, В. Рибалка, С. Рубінштейн, В. Синьов, С. Смирнов, Г. Суходольський, О. Хохліна, В. Чебишева, В. Шадриков, Є. Юдін та ін. (В. Синьов (2008, 2010), О. Хохліна (2000, 2013, 2014, 2017, 2018)).

Мета статті – на основі результатів теоретико-методологічного дослідження розкрити сутність діяльності як базової категорії психології.

Виклад основного матеріалу. Діяльність – суто людська форма активності. У широкому розумінні діяльність - це специфічно людська форма ставлення до навколишньої дійсності, змістом якої є доцільне її перетворення (створення, зміна тощо) (О. Огурцов, Е. Юдін (1972)); у більш вузькому – це активність, що регулюється усвідомленою метою. У найбільш абстрактному та загальному визначенні категорія діяльності розкриває відношення «суб'єкт-об'єкт» (Б. Ломов (1984)). Діяльність, як підкреслює О.М. Леонтьєв (1977) – це реальний зв'язок суб'єкта з об'єктом, у який необхідним чином включена психіка. Відмічається, що діяльність наділена такими змістовними ознаками, як: суспільний характер (соціальність); цілеспрямованість (доцільність); усвідомленість; предметність; суб'єктність, суб'єктивність; плановість; систематичність; опосередкованість; продуктивність (О. Хохліна (2014)). Коротко охарактеризуємо ці ознаки.

Суспільний характер (соціальність) діяльності полягає в тому, що вона – продукт суспільно-історичного розвитку людства; її соціальність, за Л. Виготським, проявляється в опосередкованості культурно-історичними формами, у виникненні спершу як спільної і лише потім як індивідуальної, оскільки відкрити форми діяльності з предметами людина може лише за допомогою інших людей, які демонструють приклади діяльності, включають людину у спільну діяльність (Д. Лубовський (2007)).

Цілеспрямованість (доцільність) діяльності полягає в тому, що вона завжди спрямовується свідомо поставленою метою, зорієнтована на досягнення мети, регулюється нею. Саме у цілеспрямованій діяльності забезпечується єдність суб'єктивного та об'єктивного, при тому що об'єктивність забезпечується предметністю діяльності (Т. Корнілова, С. Смирнов (2007)). Д. Лубовський (2007) відмічає, що цілеспрямованість діяльності, за О.М. Леонтьєвим, розглядається на декількох рівнях аналізу: мотиваційному, цільовому й операціональному.

Усвідомленість діяльності, що забезпечує її довільність та регульованість, впливає з цілеспрямованості, доцільності, оскільки ціль вже характеризується усвідомленістю. Адже діяльність визначається свідомо поставленою метою, свідомо виконується відповідно до неї, свідомо регулюється тощо. Але, як зазначає Д. Лубовський (2007), у діяльності людина усвідомлює не всі її рівні. На думку О.М. Леонтьєва, у свідомості завжди відбивається лише цільовий компонент діяльності. Дії можуть не усвідомлюватися внаслідок того, що вони є автоматизованими і в їх усвідомленні немає функціональної необхідності.

Предметність діяльності полягає в тому, що вона має свій предмет, створення (перетворення, зміна) якого є її метою. Під предметом розуміють передусім предмет відповідної культури, у якому зафіксовано певний суспільно вироблений щодо нього спосіб дії. І цей спосіб відтворюється щоразу, коли виконується предметна діяльність. Процес діяльності відбувається у формі двох протилежно спрямованих та взаємодоповнюючих акцій – опредмечування та розпредмечування.

Опредмечування – це перехід процесів діяльності у властивість предмета; розпредмечування – зворотній перехід предметності в живий процес діяльності. У результаті опредмечування збагачується об'єктивний полюс діяльності, збагачується предметний світ – світ людської культури (матеріальний та ідеальний). Розпредмечування є відтворенням закладених у предметі норм діяльності з ним (наприклад, розпредметити ложку – значить навчитися користуватися нею за призначенням). У результаті розпредмечування збагачується суб'єктивний полюс діяльності, у людини з'являються нові знання, вміння, здібності. Саме через розпредмечування світу культури розвивається людський інтелект та особистість. При цьому важливо відмітити, що будь-яке розпредмечування (основною формою якого є навчання) неможливе без прямої чи опосередкованої участі іншої людини (Т. Корнилова, С. Смирнов (2007)).

Суб'єктність, суб'єктивність діяльності означає, що діяльність є не лише об'єктивний процес, зумовлений предметністю, а й той, що її виконує особа як суб'єкт, а також те, що для кожної людини вона має суб'єктивну значущість, особистісну наповненість, пристрасний характер. Плановість діяльності полягає в тому, що вона - не проста сума окремих дій та рухів. Дії, що забезпечують діяльність, складають певну систему дій, які взаємопов'язані між собою, розташовані у певному порядку, часі, тобто виконуються за певним планом. Про систематичність діяльності йдеться, коли маємо на увазі її довготривалий, повсякденний, систематичний характер. Окремі дії та рухи, які виконуються час від часу – не є діяльністю.

Опосередкованість діяльності впливає з подвійного опосередкування ставлення людини до предмета праці: по-перше, це соціальна опосередкованість, по-друге – опосередкованість знаряддєва. Продуктивність же діяльності свідчить про отриманий результат, про отримання продукту діяльності чи його зміни, про факт, що після завершення діяльності світ змінюється.

З категорією діяльності пов'язуються такі складові методології психології як пояснювальний принцип єдності психіки й діяльності та діяльнісний підхід, що широко використовуються в якості інструментарію як науковця, так і практика. Розуміння зазначених складових методологічного знання сприяє й більш глибокому розкриттю сутності категорії діяльності.

Методологічні (або пояснювальні) принципи є основними положеннями теорії, виходячи з яких розглядається об'єкт вивчення чи впливу. Відмічається також, що принципи визначають напрям наукового пошуку; у межах їх розуміння здійснюється й інтерпретація отриманих результатів (В. Константинов (2010)). Відповідно до більшості джерел, суть принципу єдності психіки (свідомості) й діяльності полягає в тому, що діяльність розуміється як умова виникнення, формування (розвитку, корекції тощо) та прояву психіки (свідомості) людини (С. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв та ін.). Принцип єдності психіки й діяльності також означає і зворотній зв'язок - психіка є регулятором діяльності людини [15,

с. 24]. Зазначається в цілому, що цей принцип відображає факт поєднання інтегральної форми психічного відображення (психіка, свідомість) та вищої форми взаємозв'язку зі світом (діяльність) у вищій загальній формі прояву людини як біосоціальної істоти (особистість) (В. Никандров (2008)).

Принцип єдності психіки й діяльності у психології був сформульований С. Рубінштейном: будь-яка дія людини і будь-який її вчинок є єдністю зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивного й об'єктивного, а єдність свідомості і діяльності базується на єдності свідомості і дійсності. Дещо інакше сформулював принцип єдності психіки (свідомості) і діяльності О.М. Леонтьєв. У його трактуванні свідомість і діяльність розрізняються як образ і процес його формування: образ є накопиченими рухами, згорнутою дією. При цьому перцептивна діяльність, наскільки б вона не була автоматизованою, принципово будується так, як діяльність руки, що відчуває. Таке трактування єдності свідомості і діяльності містить у собі психологічну конкретизацію і реалізується у багатьох дослідженнях (Д. Лубовський (2007)). Відмічається, що психіка являє собою орієнтувально-пошукові компоненти (складові) дій, результатом яких виступає образ навколишнього світу, що постійно удосконалюється. По мірі розвитку образ світу, у свою чергу, виступає орієнтовною основою для планування й організації все більш складних форм поведінки й діяльності (С. Маланов (2005)).

О. Ткаченко (1979), аналізуючи сутність принципу єдності психіки і діяльності, доходить висновку, що він: 1) розкриває механізм детермінації психіки, 2) пояснює спосіб об'єктивного існування психічного, 3) виокремлює провідні фактори, які визначають процеси розвитку психіки суб'єкта, 4) визначає принциповий підхід до об'єктивного дослідження психічного. Суть принципу єдності психіки і діяльності, на його думку, полягає в тому, що логіка розвитку індивіда досягається завдяки вивченню логіки його діяння, логіки створюваних ним речей.

Для розуміння змісту цього принципу найбільш важливими, на нашу думку, виявилися наступні міркування автора. Психічне розглядається не лише як компонент, а й як результат, продукт діяльності, взаємодії. Тому дослідженню підлягає не безпосередньо внутрішнє (феномени внутрішнього поля свідомості), а опосередковані в продуктах діяльності, об'єктивовані назовні внутрішні властивості людини. Через аналіз продуктів діяльності досягається об'єктивність вивчення психічних явищ як суб'єктивних, оскільки продукти виступають не чим іншим, як «матеріалізованими», об'єктивованими сутнісними силами людини (О. Ткаченко (1979)).

Важливим виявилось для автора й те, що принцип єдності психіки і діяльності інтерпретується в контексті предметно-історичного розуміння цілей, змісту і засобів людської діяльності. На рівні індивіда психічне виникає, функціонує і об'єктивується як продукт засвоєння (присвоєння) суспільно-історичних форм і способів діяльності (Л. Виготський та його школа). Так, якщо способом буття і розвитку організму виступає

життєдіяльність (індивідуально-приспосувальна, біологічна за своїми цілями і механізмами), а індивіда – діяльність по присвоєнню і репродукції загальноприйнятих зразків суспільного досвіду, то особистістю людина стає і виявляє себе в умовах діяльності по творенню нових суспільно значущих продуктів і способів діяльності. Спосіб буття і розвитку особистості, відмічає автор – діяльність, але діяльність особливого гатунку: творчо перетворювальна. Вона найбільш концентровано виявляє себе в трудових формах діяльності (виробничо-практичній, художньо-естетичній, науково-теоретичній). Але й вищі рівні дотрудових форм діяльності (гри, навчання), набуваючи компонентів творчості, визначають розвиток людини як особистості (О. Ткаченко (1979)).

Більш інтегративним методологічним інструментарієм науковця та практика, порівняно з пояснювальним принципом, є методологічний підхід - теоретична позиція щодо розуміння психічного явища, його вивчення, інтерпретації, впливу на нього. Розуміння та використання методологічних принципів і підходів розглядається як засіб систематизації, структурування, узагальнення знань про об'єкт пізнання, удосконалення побудови та збагачення теорії науки, а також підвищення ефективності її застосування в практиці з метою досягнення позитивних зрушень у розвитку та житті людини. Зазначимо, що термін підходу інколи використовується і як синонім концепції, і як конструктивний принцип у науці чи практиці (Д. Лубовський 2007)). Нерідко поняття підходу ототожнюється з поняттям принципу. Однак, виходячи зі змісту цих понять, підхід - поняття ширше, ніж поняття принципу. Ми виходимо з того, що принцип (пояснювальний) психології – висхідне теоретичне положення теорії, крізь “призму” якого розглядається психічне явище. Підхід же передбачає врахування основних принципів психології у їх взаємозв'язку та з можливим акцентом на одному з них.

Виходячи з праць Л. Виготського, С. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Г. Костюка, П. Гальперіна, С. Максименка, О.О. Леонтьєва та ін., діяльнісний підхід використовується для розуміння суті психічного, його походження, форми існування та прояву, його призначення, формування (розвитку, корекції) тощо. Суть діяльнісного підходу щонайперше розглядається у класичному розумінні - у контексті культурно-історичної концепції, представленої поглядами на суть діяльності, активності Л. Виготським, С. Рубінштейном, О.М. Леонтьєвим та ін. Виокремимо основні позиції (або принципи) діяльнісного підходу у зазначеному контексті, зосереджуючи увагу на єдності, взаємозв'язку двох явищ – діяльності й психіки (О. Хохліна (2014, 2018)).

1. Розглядаючи суть психічного явища, важливо підходити до нього як до діяльності – говоримо про психічну діяльність. В основу розкриття суті позиції покладено щонайперше міркування О.М. Леонтьєва (1974). Так, ним відмічається, що психічна, внутрішня, діяльність має структуру зовнішньої, предметної діяльності. В іншій роботі він пише: «...Якою є загальна структура діяльності, яка забезпечує життя організму, його взаємодію з оточуючим світом, такою є й загальна структура психічного

відображення» (О.М.Леонтьєв (1966)). А виявлення спільності між будовою зовнішньої (практичної) та внутрішньої (психічної) діяльності уможливорює зрозуміти постійно існуючий між ними обмін ланками. Так, ті чи інші розумові дії можуть входити до структури практичної діяльності і, навпаки, зовнішні (практичні) рухові операції можуть обслуговувати виконання розумових дій у структурі суто психічної діяльності (О.М. Леонтьєв (1974)). Зовнішня діяльність, як відмічає О.М. Леонтьєв, обов'язково реалізується за участю психофізіологічних функцій, які є її (діяльності) основою і певною мірою впливають на її плин. Зазначена теоретична позиція дозволяє, таким чином, жорстко не протиставляти зовнішню та внутрішню діяльність. Тобто, уможливорюється розглядати зовнішні (практичні) дії та внутрішні (психологічні) у зв'язку, рядоположно, близькими за змістом.

2. До психічного потрібно підходити як до того, що породжується в діяльності, з метою регуляції цієї діяльності. На психологічному рівні, як підкреслював О.М.Леонтьєв, діяльність – це одиниця життя, опосередкована психічним, реальна функція якого полягає у тому, що воно орієнтує суб'єкта у предметному світі. Він зазначав, що діяльність, з одного боку – це процес, у якому породжується психічне відображення, тобто відбувається перехід відображуваного у психічне відображення у голові людини, а з іншого – процес, який сам керується психічними процесами (О.М. Леонтьєв (1974)). Йдеться як про механізми виникнення психічного, так і про призначення психічного. Психічне виникає там, де є у цьому необхідність: конкретна діяльність потребує наявності у людини певних психічних функцій. Відсутність же необхідності практики, діяльності в наявності у людини тієї чи іншої складової психіки, її особливостей не спричиняло б її породження та закріплення (О. Хохліна (2014, 2018)).

У свою чергу, породження психічного – не самоціль; його виникнення закликає виконувати функцію забезпечувати виконання діяльності, сприяти успішності активності людини у всіх сферах її життєдіяльності, регулюючи протікання всіх форм її активності. Примітною у зв'язку з цим є визначена Б. Ломовим структура діяльності, у якій її складові розкривають різні аспекти та рівні регулюючої функції психічного у підготовці, організації та виконання діяльності, в ході якої перетворюється її предмет (Б. Ломов (1984)). Таким чином, виходячи з наведеної позиції, виконання певним чином організованої діяльності породжує зміни психічного явища, яке, в свою чергу, сприяє регуляції тієї ж діяльності.

3. До психічного потрібно підходити як до того, що проявляється в діяльності. С. Рубінштейн (2007) відмічав, що психічне, особистість проявляється у праці, учінні, грі. На його думку, шлях від аналітичного вивчення психічних процесів до вивчення психічних властивостей особистості проходить через вивчення психологічної сторони її діяльності. І навпаки: вивчення психологічної сторони діяльності є вивченням психології особистості в процесі її діяльності. Таким чином, суть цієї

позиції полягає в тому, що вивчення психічного можливе на основі аналізу виконання діяльності, оскільки саме в діяльності психіка «матеріалізується», екстеріоризується. На врахуванні цього у психології побудовані такі методи дослідження, як метод аналізу процесу й результатів діяльності та більш частковий - метод розв'язання задач.

4. До психічного потрібно підходити як до того, що формується та перебудовується (формується, розвивається, коригується) в діяльності. Діяльність (предметна) включає в себе два процеси: активне перетворення світу суб'єктом та зміни самого суб'єкта за рахунок «всмоктування» в себе більшої частини предметного світу (Т. Корнілова, С. Смирнов (2007)). О.М. Леонтьєв (1966) стверджує: «для того щоб зрозуміти зміни психічного відображення при переході до людини й те, у чому полягають умови й необхідність цих змін, ...необхідно виходити з аналізу тих змін, які відбуваються в структурі діяльності». В онтогенетичному плані психіка формується у процесі інтеріоризації зовнішньої діяльності у внутрішню, психічну: щоб навчити розумовим діям, потрібно йти «ззовні», від зовнішніх, практичних, матеріальних дій, «усередину», до дій внутрішніх, теоретичних, ідеальних (О.О. Леонтьєв (2001)). Однак, найефективніше цей процес відбувається за умови спеціальної побудови зовнішньої діяльності (Л. Виготський, О.М. Леонтьєв, П. Гальперін, Г. Дульнев та ін.). Доцільне формування в особи потрібних складових розвитку, в тому числі й особистісних якостей, уможлиблюється на основі спеціальної організації та засвоєння діяльності із заданими вимогами до прояву психіки. Саме це положення є вихідним для забезпечення формуючих впливів у психології та педагогіці. Саме воно покладається в основу теорії формування розумових дій П. Гальперіна. Доцільно навести думку С. Рубінштейна (2007) про те, що психічні властивості – це не первісна даність; вони формуються й розвиваються в діяльності. При цьому важливо враховувати, що подібно тому як організм не розвивається спочатку, а потім функціонує, а розвивається функціонуючи, так і особистість не формується спочатку, а потім починає діяти: вона формується, діючи, в процесі своєї діяльності. Суб'єкт у своїх діяннях, в актах своєї творчої самодіяльності, відмічає С. Рубінштейн, не лише виявляється і проявляється; а й в них створюється і визначається. Тому тим, що він робить, можна визначити те, що він є" (Д. Лубовський (2007)).

Таким чином, у межах культурно-історичної концепції діяльнісного підходу зародилася суб'єктно-діяльнісна концепція, яка на сьогодні набуває все більшої актуальності (О. Ткаченко, О. Асмолов, А. Петровский, В. Петровський та ін.). У діяльнісному підході за цією концепцією на перший план висувається принцип активності. А формула активності (користуючись словами О.М. Леонтьєва), полягає в тому, що внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє й тим самим себе змінює (О. Асмолов (1983)). Підкреслюючи значення діяльності для розвитку людини, діяльність розглядається не лише як активне ставлення людини до дійсності, а й як процес реалізації життєвих відносин суб'єкта у предметному світі, як джерело саморозвитку суб'єкта (В. Петровський

(1996)). Таким чином, за суб'єктно-діяльнісною концепцією, саме «через діяльність і в процесі діяльності людина стає сама собою» (О.О. Леонтьєв (2001)).

У концепції підкреслюється значення вивчення процесів прогресивного руху самої діяльності, її саморозвитку, видозмін. Такий рух характеризується надситуативною активністю (тенденція, що є надлишковою щодо вихідної діяльності), що породжується в самому процесі діяльності та виступає як прогресивний момент її руху та розвитку. Суть надситуативної активності виходить з уявлення про те, що діяльність суб'єкта характеризується особливою логікою руху, що суб'єкт ніби виходить за межі вихідної ситуації розгортання діяльності, піднімається над ситуацією, переборюючи ситуативні обмеження на шляху руху діяльності; проявляє здатність переходити за межі функції пристосування. Суб'єкт піднімається над ситуацією необхідності, проявляє ініціативу, тим самим розширює та поглиблює свою діяльність, виконуючи її за межами того, що вимагається та ін. (В. Петровський (1996)).

Саме надситуативна активність, неадаптивна діяльність мають найбільше значення для становлення особистості: саме в них формуються індивідуальні якості особистості як суб'єкта діяльності, продуктивними та неадаптивними проявами яких є вчинки та діяння індивідуальності, уява, творчість, інтелектуальна ініціатива тощо (О. Асмолов (1983)). А, як відмічає О. Ткаченко (1979), творчість у своїй основі виступає одночасно зі створенням самого себе. Адже, щоб створити суспільно цінний продукт, необхідно одночасно «створити» і свої здібності. Це не два процеси, а один. Створюючи новий продукт, людина створює саму себе. Творчість можна науково зрозуміти лише як процес саморозвитку, самореалізації, самооб'єктивації.

Таким чином, йдеться про особливий напрям досліджень діяльності суб'єкта, а саме у плані використання її можливостей щодо особистісного становлення людини, її творчого потенціалу, досягнення найвищого рівня майстерності в діяльності та найвищого рівня сформованості особистості за повнотою характеристик (ознак, критеріїв тощо). Теорія та практика психології підводить до необхідності досліджень особистості та діяльності у їх єдності. Адже, як зазначає К. Абульханова-Славська, цінність діяльності для особистості пов'язана передусім з можливістю самовираження, застосування своїх здібностей, з можливістю творчості (Абульханова-Славская К. (1991)).

Диференціюючи трактування діяльнісного підходу у культурно-історичній та суб'єктно-діяльнісній концепції, слід зазначити, що у психологічній теорії діяльності виокремлюються відповідні їм морфологічна та динамічна парадигми як дослідницькі підходи (Т. Корнілова, С. Смирнов (2007)). Якщо морфологічна парадигма спрямована на аналіз структурно оформлених компонентів в активності людини, то динамічна – саме динамічних компонентів (А. Асмолов, А. Петровский (1978)). Динамічна парадигма дослідження діяльності

передбачає, як зазначалось при розкритті змісту діяльнісного підходу у контексті суб'єктно-діяльнісного підходу, вивчення діяльності, яка характеризується надситуативною активністю. При аналізі діяльності у межах морфологічної парадигми вивчаються структурні одиниці діяльності (структура), розглядається проблема здійснення, забезпечення діяльності. Характер такої діяльності визначається як адаптивний (адаптивна активність). У межах цієї парадигми розглядається щонайперше порівняне вивчення діяльності за О.М. Леонтьєвим: 1) діяльність, що визначається мотивом; 2) дія, що спрямовується метою; 3) операція, що співвідноситься з умовами дії; 4) психофізіологічні реалізатори діяльності. При цьому, на думку Д. Лубовського, предметом власне психологічного дослідження мають бути лише перші три рівні аналізу діяльності (Д. Лубовський (2007)). У плані цієї парадигми розглядаються й інші структури діяльності, які широко використовуються у психологічній і Леонтьєв А.Н. (1974). *Общее понятие о деятельности. Основы теории речевой деятельности*. Москва: Наука, 5-20. 10. Леонтьев А.Н. (1966). Понятие отражения и его значение для психологии. *Сборник: XVIII Международный психологический конгресс. 4-11 августа 1966 года*. Москва: Наука, 8-20. 11. Ломов Б.Ф. (1984). *Методологические и теоретические основы психологии*. Москва: Наука. 12. Лубовский Д.В. (2007). *Введение в методологические основы психологии*. Москва-Воронеж. 13. Маланов С.В. (2005). *Методологические и теоретические основы психологии*. Москва-Воронеж. 14. Никандров В.В. (2008). *Методологические основы психологии*. Санкт-Петербург: Речь. 15. *Общая психология* (1981). / Под ред. В.В. Богословского и др. Москва: Просвещение. 16. Огурцов А.П., Юдин Э.Г. (1972) Деятельность. *Большая советская энциклопедия*. Москва, 8, 180-181. 17. Петровский В.А. (1996). Личность в психологии: парадигма субъективности. Ростов-на-Дону: Феникс, 320-335. 18. Рубинштейн С.Л. (2007). *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург: Питер. 19. Синьов В.М. (2010). Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: МП «Леся», 285-335. 20. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. (2008). Психологія розумово відсталої дитини. Київ: Знання. 21. Ткаченко О.М. (1979). Принципи і категорії психології. Київ: Вища школа. 22. Хохліна О.П. (2018) Проблема методологічних підходів у психології. *Юридична психологія*, 1, 7-19. 23. Хохліна О.П. (2000). Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку Київ: Педагогічна думка. 24. Хохліна О.П. (2013). До проблеми формування діяльності школярів в умовах спеціального освітнього закладу. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака*. Вип. XXIII в трьох частинах, частина 1. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006,

- 379-389. 25. **Хохліна О.П.** (2014) Методологічні й теоретичні основи психології. Київ: Національна академія внутрішніх справ.
26. **Хохліна О.П.** (2017). Проблема змісту базових категорій психології. *Юридична психологія*, 1, 21-34. 27. **Хохліна О.П.** (2018). Сутність формування загальнонавчальних умінь у школярів з недостатніми інтелектуальними можливостями. *Актуальні питання корекційної освіти* (педагогічні науки): збірник наукових праць. Вип. 12 / за ред. О.В. Гаврилова, В.М. Синьова. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 310-320. 28. **Хохліна О.П.** (2018). Пояснювальні принципи психології у теоретичній спадщині Олександра Ткаченка. *Психологічні науки: проблеми і здобутки: Збірник наукових статей* / за ред. Татенка В.О. Вип.1 (11). Київ, 191-212.

References

1. **Abul'hanova-Slavskaya K.A.** (1991). *Strategiya zhizni*. Moskva: Mysl', 150-167.
2. **Ancyferova L.I.** (1978). *Metodologicheskie problemy psikhologii razvitiya. Princip razvitiya v psikhologii*. Moskva: Nauka, 3-20.
3. **Asmolov A.G., Petrovskij A.V.** (1978). O dinamicheskom podhode k psikhologicheskomu analizu deyatel'nosti. *Voprosy psikhologii*, 1, 70-80.
4. **Asmolov A.G.** (1983). *Osnovnye principy psikhologicheskoy teorii deyatel'nosti. A.N.Leont'ev i sovremennaya psihologiya*. Moskva: Izd-vo MGU, 118-127.
5. **Konstantinov V.V.** (2010). *Metodologicheskie osnovy psikhologii*. Moskva, Sankt-Peterburg: Piter.
6. **Kornilova T.V., Smirnov S.D.** (2007). *Metodologicheskie osnovy psikhologii*. Sankt-Peterburg: Piter.
7. **Leont'ev A.A.** (2001). CHto takoe deyatel'nostnyj podhod v obrazovanii? *Nachal'naya shkola: plus-minus*, 1, 3-6.
8. **Leont'ev A.N.** (1977). *Deyatel'nost'. Soznanie. Lichnost'*. Moskva: Politizdat.
9. **Leont'ev A.N.** (1974). Obshchee ponyatie o deyatel'nosti. *Osnovy teorii rechevoj deyatel'nosti*. Moskva: Nauka, 5-20.
10. **Leont'ev A.N.** (1966). Ponyatie otrazheniya i ego znachenie dlya psikhologii. *Sbornik: XVIII Mezhdunarodnyj psikhologicheskij kongress. 4-11 avgusta 1966 goda*. Moskva: Nauka, 8-20.
11. **Lomov B.F.** (1984). *Metodologicheskie i teoreticheskie osnovy psikhologii*. Moskva: Nauka.
12. **Lubovskij D.V.** (2007). *Vvedenie v metodologicheskie osnovy psikhologii* Moskva-Voronezh.
13. **Malanov S.V.** (2005). *Metodologicheskie i teoreticheskie osnovy psikhologii*. Moskva-Voronezh.
14. **Nikandrov V.V.** (2008). *Metodologicheskie osnovy psikhologii*. Sankt-Peterburg: Rech'.
15. **Obshchaya psihologiya** (1981). / Pod red. V. V. Bogoslovskogo i dr. Moskva: Prosveshchenie.
16. **Ogurcov A.P., Yudin E.G.** (1972) *Deyatel'nost'. Bol'shaya sovetskaya enciklopediya*. Moskva, 8, 180-181.
17. **Petrovskij V.A.** (1996). *Lichnost' v psikhologii: paradigma sub'ektivnosti*. Rostov-na-Donu: Feniks, 320-335.
18. **Rubinshtejn S.L.** (2007). *Osnovy obshchej psikhologii*. Sankt-Peterburg: Piter.
19. **Synyov V.M.** (2010). *Psikhologo-pedahohichni problemy defektologii ta penitentsiarii*. Kyiv: MP «Lesia», 285-335.
20. **Synyov V.M., Matvieieva M.P., Khokhlina O.P.** (2008). *Psikhologhiia rozumovo vidstaloi dytyny*. Kyiv: Znannia.
21. **Tkachenko, O.M.** (1979). *Pryntsypy i katehorii psikhologhiia*. Kyiv: Vyscha

shkola. 22. **Khokhlina O.P.** (2018) Problem of methodological approaches in psychology. *Ūridična psihologîâ*, 1, 7-19. 23. **Khokhlina O.P.** (2000). Psykholoho-pedahohichni osnovy korektsiinoi spriamovanosti trudovoho navchannia uchniv z vadamy rozumovoho rozvytku Kyiv: Pedahohichna dumka. 24. **Khokhlina, O.P.** (2013). Do problemy formuvannia diialnosti shkoliariv v umovakh spetsialnogo osvithnoho zakladu. *Zbirnyk naukovykh prats Kam'ianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka* / za red. O.V. Havrylova, V.I. Spivaka]. Vyp. XKhSh v trokh chastynakh, chastyna 1. Seriia: sotsialno-pedahohichna. Kam'ianets-Podilskyi: Medobory-2006, 379-389. 25. **Khokhlina O.P.** (2014) Metodolohichni y teoretychni osnovy psykholohii. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 26. **Khokhlina O.P.** (2017) The problem of psychology basic categories content. *Ūridična psihologîâ*, 1, 21-34. 27. **Khokhlina O.P.** (2018). Peculiarity of general labor skills formation among schoolchildren with insufficient intellectual capabilities. *Actual problems of the correctional education (pedagogical sciences) Collection of scientific papers. Issue 12* / edited by V.M. Synyov, O.V. Gavrylov. Kamyanets-Podilsky: PP Medobory-2006, 310-320. 28. **Khokhlina O.P.** (2018). Explanatory principle of psychology in the theoretical heritage of Alexander Tkachenko. *Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky: Zbirnyk naukovykh statei* / za red. Tatenka V.O. Vyp.1 (11). Kyiv, 191-212.

Дата відправлення статті 23.02.2020 р.

Авторський внесок: Синьов В.М. – 50%, Хохліна О.П. – 50%.

педагогічній теорії та практиці (О. Хохліна (2013, 2014 та ін.)):

1. Структура діяльності, відповідно до необхідних умов здійснення: суб'єкт, потреба (та мотив), предмет, власне зовнішні та внутрішні умови, знаряддя, процес, результат (структура представлена переважно у психології праці, у психології та педагогіці трудової та професійно-трудової підготовки).
2. Структура діяльності відповідно до сторін (компонентів) розв'язання задачі: змістова, операційно-організаційна та мотиваційна сторони (структура представлена у психології мислення, у педагогічній психології, у психології та педагогіці трудової підготовки та педагогіці в цілому).
3. «Процесуальна» структура діяльності: дії та рухи (структура використовується у психології діяльності у загальнопсихологічному плані, у психології праці, загальнотрудової та професійної підготовки).
4. Структура діяльності відповідно до аспектів та рівнів регулюючої функції психічного у підготовці, організації та виконанні діяльності, в ході якої перетворюється її предмет (за Б. Ломовим (1984)) (структура діяльності розглядається у загальному теоретико-методологічному плані) (О. Хохліна (2014)).

На останок відмітимо, що розкриття суті діяльності торкається й питання загальних напрямів її формування, до яких ми відносимо

щонайперше: 1) формування діяльності як становлення її складових відповідно до визначеної структури та її усвідомленості; 2) формування способів дій (навичок та вмінь) та рухів (орієнтувальних, пристосованих, виконавчих); 3) формування етапів виконання діяльності (аналіз, планування, організація, власне виконання, самоконтроль та корекція, що співвідносяться з підсистемах діяльності, як: орієнтувальна, центральна (управлінська), виконавча (робоча) та контрольно-коригувальна (В. Константинов (2010)); 4) засвоєння діяльності відповідно до способів засвоєння досвіду та надання допомоги (О. Хохліна (2013, 2014)).

Висновки та перспективні напрями дослідження. Використання знань щодо сутності базової категорії психології, пов'язаних з нею методологічного принципу єдності психіки й діяльності, діяльнісного підходу у контексті культурно-історичної та суб'єктно-діяльнісної концепції, морфологічної чи динамічної парадигми як дослідницького підходу, щодо структури діяльності та основних напрямів її формування є необхідною теоретико-методологічною основою організації та проведення конкретних досліджень у галузі психології діяльності, інтерпретації їх результатів, розробки практичних рекомендацій; засобом систематизації, структурування, узагальнення знань про діяльність як об'єкт пізнання і, таким чином, удосконалення побудови та збагачення теорії науки, а також підвищення ефективності її застосування на практиці з метою досягнення позитивних зрушень у розвитку та житті людини.

Перспективним є проведення теоретико-емпіричних психолого-педагогічних досліджень та розробка матеріалів практичного спрямування з конкретизацією представлених теоретико-методологічних засад розв'язання проблем та завдань у контексті психології діяльності.

Бібліографія

1. **Абульханова-Славская К.А.** (1991). Стратегия жизни. Москва: Мысль, 150-167.
2. **Анцыферова Л.И.** (1978). Методологические проблемы психологии развития. *Принцип развития в психологии*. Москва: Наука, 3-20.
3. **Асмолов А.Г., Петровский А.В.** (1978). О динамическом подходе к психологическому анализу деятельности. *Вопросы психологии*, 1, 70-80.
4. **Асмолов А.Г.** (1983). Основные принципы психологической теории деятельности. *А.Н.Леонтьев и современная психология*. Москва: Изд-во МГУ, 118-127.
5. **Константинов В.В.** (2010). Методологические основы психологии. Москва, Санкт-Петербург: Питер.
6. **Корнилова Т.В., Смирнов С.Д.** (2007). Методологические основы психологии. Санкт-Петербург: Питер.
7. **Леонтьев А.А.** (2001). Что такое деятельностный подход в образовании? *Начальная школа: плюс-минус*, 1, 3-6.
8. **Леонтьев А.Н.** (1977). Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат.
- 9.

Авторський внесок: Синьов В.М.50%, Хохліна О.П.50%

Дата відправлення статті 23.02.2020 р.